



Rus Konsolosluk Raporları Işığında Suriye’de Göç ve İskân Meselesi (1904-1906)

The Issue of Migration and Settlement in Syria in the Light of Russian Consular Reports (1904-1906)

Uğur BOZKURT

Assist Prof., Van Yüzüncü Yıl University, Faculty of Letters, Department of History,
Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversite Adı, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Van, Türkiye

ORCID: 0000-0002-8698-8368 | Email: ugrbozkurt@yyu.edu.tr

Article Information/Makale Bilgisi

Cite as/Atıf: Bozkurt, U. (2023). The Issue of Migration and Settlement in Syria in the Light of Russian Consular Reports (1904-1906). *Van Yüzüncü Yıl University the Journal of Social Sciences Institute*, 61, 392-417.

Bozkurt, U. (2023). Rus Konsolosluk Raporları Işığında Suriye’de Göç ve İskân Meselesi (1904-1906). *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 61, 392-417.

Article Types / Makale Türü: Research Article/Araştırma Makalesi

Received/Geliş Tarihi: 14 August/Ağustos 2023

Accepted/Kabul Tarihi: 9 September/Eylül 2023

Published/Yayın Tarihi: 30 September/Eylül 2023

Pub Date Season/Yayın Sezonu: September/Eylül

Issue/Sayı: 61 **Pages/Sayfa:** 392-417

Plagiarism/İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software./ Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Published by/Yayıncı: Van Yüzüncü Yıl University of Social Sciences Institute/Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Ethical Statement/Etik Beyan: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited/ Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur (Uğur Bozkurt).

Telif Hakkı ve Lisans/Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Öz

Çalışmanın amacı, XX. yüzyılın başlarında Suriye Vilâyeti'ndeki iç ve dış göçleri, Rus Konsolosluk raporlarına göre değerlendirmektir. Şam'daki Rus Konsolosluk Sekreterlerinden Zuyev Sergey Lavrenteyeviç ve Samsonov Maksimilian İlyiç'in, 1904 ve 1906 yıllarında yazdıkları iki farklı rapor, literatürümüzdeki bilgilerle mukayese edilerek çalışma tasarlandı. Göç ve iskân süreçlerinin detaylandırıldığı raporlar, Suriye Vilâyeti'ndeki yerel Hristiyanların ekonomik gerekçelerle sınır ötesine göç etme süreçleri ve sayıları hakkında önemli bilgiler içermektedir. Aynı zamanda Kırım ve Kafkasya'daki halkların göç etme gerekçeleri, iskân edildikleri köyler, geri dönme talepleri ve Osmanlı Devleti'nin göç ve iskân politikalarına nasıl yaklaştığı açıklanmaktadır. Bununla birlikte raporlarda, Çarlık Rusya'nın, göç süreçleri ile ilgili Osmanlı Devleti'ni suçladığı, Osmanlı Devleti'nin, yerel Hristiyanların sınır ötesine göç etmesini teşvik ettiği, buna mukabil Kırım ve Kafkasya Müslümanlarının topraklarına göç etmesi için bazı kişiler vasıtasıyla propaganda yaptığı iddiaları bulunmaktadır. Konsolosluk çalışanlarının, Kurmay Yüzbaşı Musa Bey'in (Tuganov), Hüseyin Nâzım Paşa'nın ve Müşir (Deli) Fuad Paşa'nın, Suriye Vilâyeti'ndeki göç sürecine yaklaşımları ve uygulamaları hakkında verdikleri bilgiler düşündürücüdür. Bu bağlamda, Suriye Vilâyeti'nin, demografik yapısı ve göç süreçlerini, Osmanlı devlet adamları dışındaki kişilerin bakış açısına göre değerlendirmek, genel hatlarıyla bazı çıkarımlarda bulunmamıza katkı sağladı. Bunun yanı sıra günümüzde de, Suriye'de göç sürecinin devam ettiği ve ülkemizin de bu süreçten büyük ölçüde etkilendiği göz önüne alındığında, geçmişte yaşanan göç süreçlerinin ve göçmen köylerinin bilinmesinin önemli olduğu kanaatindeyiz.

Anahtar Kelimeler: Şam Rus Konsolosluğu, Suriye, göç, Kırım ve Kafkasya

Abstract

The aim of the study is to evaluate the internal and external migrations in the Syrian province in the early twentieth century according to the Russian Consular reports. Two different reports written by Zuyev Sergey Lavrenteyevich and Samsonov Maksimilian Ilyich, Secretaries of the Russian Consulate in Damascus, in 1904 and 1906, were compared with the information in our literature. The reports detailing the migration and resettlement processes contain important information on the processes and numbers of local Christians in the Syrian province migrating across the border for economic reasons. At the same time, the reasons for the migration of the peoples of Crimea and the Caucasus, the villages where they were settled, their demands for return, and how the Ottoman Empire approached the migration and settlement policies are explained. However, there are also allegations in the reports that Tsarist Russia blamed the Ottoman Empire for the migration processes, and that the Ottoman Empire encouraged the migration of local Christians across the border, whereas it used propaganda through some individuals to encourage the Muslims of Crimea and the Caucasus to migrate to its territory. The information provided by the consulate staff, Staff Captain Musa Bey (Tuganov), Hüseyin Nâzım Pasha and Müşir (Mad) Fuad Pasha about their approach and practices towards the migration process in the Syrian province is thought-provoking. In this context, evaluating the demographic structure and migration processes of the Syrian province from the perspective of people other than Ottoman statesmen has contributed to some general conclusions. In addition to this, considering that the migration process is still taking place in Syria today and that our country is greatly affected by this process, we believe that it is important to know the migration processes and migrant villages experienced in the past.

Keywords: Russian Consulate in Damascus, Syria, emigration, Crimea and Caucasus

Giriş

Osmanlı Devleti'nde, dinî ve etnik çeşitliliğin oldukça fazla olduğu müstesna vilâyetlerin başında Suriye gelmekteydi. Köklü bir tarihe sahip olan Suriye Vilâyeti, güneyde Sina Çölü, kuzeyde Toros Dağları, batıda Akdeniz ve doğuda Arap Çölü ile çevrili alanı kapsamaktaydı (Lewis, 2003, s. 25). Bugünkü Lübnan, Filistin ve Ürdün devletlerini de içine alan bölge, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra daha küçük bir alanı kapladı ve günümüzde, kuzeyde Türkiye, doğuda Irak, güneyde Ürdün, güneybatıda Filistin ve Akdeniz'le sınırlıdır (İshakoğlu, 2012, s. 33). Coğrafi konumu ve ticari ilişkilerde önemli faaliyet alanları sunan bölgeye, tarihsel süreç içerisinde birçok devlet hâkim olmaya çalıştı. İlk yerleşimin M.Ö. 5000 yılına kadar götürülebildiği Suriye'ye, M.Ö. 3000'lerin ortalarından itibaren sırasıyla Akadlar, Amuriler, Hurriler, Hititler, Mısırlılar, Aramiler, Asurlular, Babilliler, Persler, Makedonyalılar, Romalılar ve Bizanslılar hâkim oldular (Osmanlı Belgelerinde Suriye, 2013, s. 3). Bunu müteakip, VII. yüzyılda Müslümanların hakimiyeti altına giren bölgede sırasıyla Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşîdiler, Fatımiler, Büyük Selçuklu, Suriye Selçuklu, Eyyubî ve Memlûk Devletleri bulundu (Tomar, 2019, s. 545-550).

Memluklerin, II. Bayezid (1481-1512) ile yaşadığı siyâsî sorunlar, Suriye'nin, Osmanlı Devleti hakimiyetine girmesine neden olacak olayları başlattı. Memlûk Sultanı Kansu Gavri ve Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim arasında yaşanan Mercidabık Savaşı (1516) ile Suriye bölgesi, ardından Ridaniye Savaşı (1517) neticesinde Mısır ile Hicaz bölgesi Osmanlı Devleti'nin idaresi altına girdi (İshakoğlu, 2012, s. 65, 66). Yavuz Sultan Selim, Suriye bölgesini ele geçirdikten sonra burayı kontrol altında tutmak ve bölgesel olarak demografik yapıyı lehine şekillendirmek için Anadolu'daki bazı Türkmen oymaklarını Lazkiye civarına yerleştirdi (Samur, 1983, s. 1). Böylece, yukarıda ifade ettiğimiz devletlerden ve bölgeye gelen Türklerden sonra Suriye bölgesinin etnik ve dinî yapısı, Araplar, Süryaniler, Fenikeliler, Rumlar, Romalılar, Haçlılar ve Türklerden oluştu. Müslümanlığın yoğun olduğu bölgede, ana mezheplerin yanı sıra Mütevaliler ve Dürzîler bulunmaktaydı. Hristiyanlar ise, Mârûnî, Rum (Katolik ve Ortodoks), Süryani, Ermeni (Katolik, Protestan ve Gregoryen) gibi mezheplere bölünmüşlerdi. Müslüman ve Hristiyanların yanı sıra büyük şehirlerde azımsanmayacak derece Yahudi vardı (Ülman, 1966, s. 6).

Osmanlı Devleti, Suriye bölgesini ele geçirdikten sonra ilk zamanlarda Memlûklerden kalma idarî taksimatı değiştirmeyip sadece "niyabet"i "eyalet"e "naib"i de "vali"ye dönüştürdü. Daha sonra Suriye bölgesi, Şam, Halep ve Trablusşam vilâyetlerine bölündü. Bu dönemde Şam Vilâyeti'ne, Kudüs, Nablus, Gazze, Tedmür, Sayda ve Lübnan başta olmak üzere on sancak, Halep Vilâyeti'ne, Kuzey Suriye'yi kapsayan dokuz sancak ve Trablusşam Vilâyeti'ne, Humus, Hama, Cebele ve Salamiyah sancakları bağlandı (Hitti, 2004, s. 664).

Osmanlı Devleti, Suriye bölgesinde başlatmış olduğu idari yapılanmada zaman zaman değişiklik yapmaktaydı. Ancak Suriye'deki Osmanlı otoritesine karşı, idareyi ele

geçirmeye çalışan kişiler tarafından muhtelif isyan girişimleri oldu. Bunlardan Emir Fahrudin ve sonra Beşir eş-Şihabi Lübnan'da, Zahir el Ömer ise Filistin'de bağımsızlığını ilan etti. Ancak Cezzar Ahmed Paşa'nın dirayetli duruşu ve başarılı askerî hamleleri neticesinde isyanlar bastırıldı ve bu başarılarından dolayı Cezzar Ahmed Paşa, 1780'de Suriye'nin umumi valisi oldu (İshakoğlu, 2012, s. 68). İç karışıklıklardan kaynaklı sorunların yanı sıra, Avrupalı devletlerin bölge üzerinde hakimiyet kurma ya da birbirlerine yönelik başlattıkları rekabet, bölgeyi siyasî mücadelelerin merkezi haline getirdi. 1798'de Napolyon'un, Mısır'ı işgal etmesi üzerine başta İngiltere ve Çarlık Rusya olmak üzere birçok devlet, Fransa'ya karşı harekete geçtiler (Paşa, 1309/1891, s. 4). Bu mücadeleler süresince, Osmanlı Devleti'nin Mısır'ı, Fransızlardan kurtarmaya çalıştığı ancak Fransızların, Filistin'i işgal ettiklerinde sadece Âkkâ kalesindeki birliklerin direniş gösterdiği ve 1805'te vilâyet birliklerinin Mekke ve Medine kentlerini koruyamadıkları bilinmektedir. Padişah için utanç kaynağı haline gelen bu durum, kutsal yerlerin 6 yıl boyunca Osmanlı otoritesini kabul etmeyen Vehhâbîler tarafından yönetilmesine neden oldu (Douwes, 2003, 124). Osmanlı Devleti'nin otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla harekete geçen Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Enbabe'de, Kölemenlerle mücadeleye girdi; ancak ordunun destek alamaması mücadeleyi başarısızlıkla sonuçlandırdı (Paşa, 1309/1891, s. 277).

Mehmed Ali Paşa, bölgedeki askerî ve siyasî hamleleri neticesinde elde ettiği başarılarından dolayı, 1805 yılında Mısır'a vali oldu ve bu durum bölgede yeni bir dönemi başlattı (Çetin, 1998, s. 107). Fransızların da desteğini alan Mehmed Ali Paşa, kendisinin ve ailesinin uzun yıllar bölgede söz sahibi olmasını sağlamasının yanı sıra, sosyal ve ekonomik çerçevede yapmış olduğu ıslahat hareketleri önemli sonuçlar doğurdu. Aynı zamanda bölge dışında meydana gelen siyasî olaylara kayıtsız kalmayan Mehmed Ali Paşa, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor koşullarda askerî destek sağlamaktan geri durmadı. Mora isyanını bastırmakla görevli olan Mehmed Ali Paşa ve oğlu İbrahim, bu görev karşılığında Mora ve Suriye valiliklerini istemesine karşın, Navarin'de Osmanlı donanmasının yakılması (1827) ve Mehmed Ali Paşa'nın başına buyruk hareketlerinden dolayı vadedilen valilikler verilmedi. Bunun üzerine Mehmed Ali Paşa oğlu İbrahim'i ordusuyla Suriye'ye yolladı (1831) ve bölgedeki Osmanlı kuvvetleri başarısız olunca, Suriye bölgesi yönetimi İbrahim Paşa'ya geçti (Samur, 1983, s. 9).

İbrahim Paşa'nın Suriye bölgesine yönelik başlattığı silahsızlandırma ve zorunlu askerlik gibi uygulamalar bu bölgede ilk kez uygulanan ve hoş karşılanmayan bir süreci başlattı (Douwes, 2003, s. 137). Aynı zamanda İbrahim Paşa, yabancı devletlerin Suriye'de konsolosluk kurmalarına izin vermesinin yanı sıra misyoner teşkilatlarının okul ve kilise gibi yerleri açmalarına yardımcı oldu (Samur, 1983, s. 11). Aynı zamanda ağır vergiler, yerel iktidar sahiplerinin değersizleştirilmesi ve dinî unsurlar arasında eşitlik sağlama girişimleri, Mısır idaresine yönelik isyanların başlamasına neden oldu (Ortaylı, 1983, s. 44). Osmanlı Devleti'nin, İbrahim Paşa'ya müdahale girişimi, Çarlık Rusya, İngiltere ve Avusturya'dan destek bulunca, Suriye yönetimi tekrar Osmanlı Devleti'nin eline geçti (Hitti, 2004, s. 692). Ancak, 1840'tan itibaren bölgelerin silahtan arındırılması ve zorunlu

askerlik gibi unsurlar, Osmanlı Devleti'ne yönelik isyanları da başlattı (Douwes, 2003, s. 138). Aynı zamanda sosyal eşitlik uygulamaları, ekonomik düzenlemeler ve Osmanlı devlet adamlarının bölgeyi iyi yönetememesi gibi etkenlerden dolayı, farklı dinî unsurlar arasında kanlı çatışmalar yaşandı. 1858'den itibaren bölgede şiddetlenen huzursuzluk, 1860'ta Dürziler ve Mârûnîler arasında uluslararası bir mesele halini alan olayları başlattı. Köylerden, kasaba ve şehirlere geçen olaylar, Dayr al-Kamar, Cezzin, Hasbeya, Raşeya ve Zehle'de binlerce insanın ölümüne sebep oldu. Şam'da da yoğunlaşan olaylarda Gayrimüslimlere karşı toplu katliamlar başladı; ancak Cezayirli Emir Abdülkadir'in olaylara müdahalesi sayesinde binlerce Hristiyan'ın ölmesi engellendi (Ülman, 1966, s. 6). Yaşanan bu trajedilerden sonra aşağıda detaylı bir şekilde anlatacağımız gibi, Osmanlı Devleti, bölge yönetimini daha ciddi reformlarla iyileştirmeye çalışacaktır.

Osmanlı Devleti, Suriye'deki karışıklıklara son vermek için yeni idarî yapılanmaya gitme gereği duydu. Bunun için, kuzeyde Halep, merkezde Şam ve güneyde Kudüs'ten başlayarak eski Trablusşam eyaletinin de dahil olduğu Sayda Vilâyeti oluşturuldu ve vilâyetin merkezi Âkkâ'dan, Beyrut'a geçti (Buzpınar, 2019, s. 552). Bunun yanı sıra ilk kez Yunanca'da görülen Suriye ismi, İslâm dünyasında Şam (Bilâdu'ş-şam-Arzu'ş-şam) olarak biliniyordu ve 1864'te Osmanlı Devleti, Suriye'yi, Şam eyâletinin adı olarak benimsedi (Lewis, 2000, s. 47; Samur, 1983, s. 1). 1864 tarihli Teşkil-i Vilâyet Nizamnamesi'ne göre; Şam merkez olmak üzere Suriye Vilâyeti, Kudüs Mutasarrıflığı ile birlikte 8 sancağa (Şam, Hıms, Trablus, Kudüs, Akka, Havran, Sayda) ve sancak merkezleri hariç 32 kazaya (Hama, Lazkiye, Nablus, Baalbek, Gazze, Safita, Hısnu'l-Ekrat, Yafa, Beni Saab, Hayfa, Safet, Ukkar, Kuneytra, Hasbiya, Aclun, Halilurrahman, Beytullahim, Remle, Kerek, Nâsıra, Cenîn, Taberiya, Sur, Tebnîn, Sakîf, Cebele, Sıhyun, Merkab, Maaratu'n-Nu'man, Vadiyu'l-Acem, Cebel-i Kalemun, ve Cebel-i Dürüz) bölündü (Samur, 1983, s. 21). 1872'de Kudüs'ün müstakil mutasarrıflık olması ve 1888'de Lazkiye, Trablusşam, Âkkâ ve Nablus sancaklarından oluşan Beyrut Vilâyetinin kurulmasıyla Suriye Vilâyeti küçüldü ve bu durum Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar sürdü (Buzpınar, 2019, s. 552). Sonuç olarak incelediğimiz dönem itibariyle vilâyete bağlı sancaklar ve kazalar aşağıdaki tabloda gösterilmektedir (Suriye Vilâyet Salnamesi, 1318/1900, s. 73);

Tablo 1.

Sancaklar	Kazalar
Şam	Baalbek, Beka'ül-aziz, Duma, Nebek, Vadiyu'l-Acem, Hasbiya, Râşiya, Zebedânî
Hama	Humus, Selimiye, Hamidiye
Havran	Aclun, Kuneytra, Basr'ül-Harir, Dera', Süveyde, Salhad, Âhire
Kerek	Maan, Taffile, Salt

Dört sancak ve sancaklara bağlı yirmi bir kazadan oluşan Suriye Vilâyeti'nde göç ve iskân meselesi önemli yer tutar. Bu bağlamda II. Abdülhamid'in, bölgedeki çok etnisiteli ve dinî yapıyı düzenlemek amacıyla Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç eden kişileri Suriye bölgesinde nasıl iskân ettirdiğini, dönemin Rus Konsolosluğu raporları ışığında bakmakta fayda vardır.

1. Çarlık Rusya'nın Şam Konsolosluk Raporlarına Göre XX. Yüzyılın Başlarında Suriye Vilayeti'nde Yaşanan Dış Göçler

Suriye Vilâyeti'ndeki göç hareketlerini vilâyetin en kalabalık ve önemli sancağı olan Şam konsolosluğunun yazışmalarından elde edilen bilgilerle değerlendirmeye geçmeden evvel Çarlık Rusya'nın, Şam'daki konsolosluk faaliyetlerini yürüten çalışanlarının kimler olduğuna bakmakta fayda vardır. 1859'da Şam'da, konsolosluk yardımcılığını kuran Çarlık Rusya, 1863'te burayı konsolosluğa dönüştürdü. Ancak 1875'te, Şam konsolosluğu geçici olarak kapatıldı ve 1891'de tekrar faaliyete geçirildi. Şam'da görev alan konsoloslar ve görev süreleri şöyleydi; Mokeyev Nikolay Dmitriyeviç (1859-1869), İonin Vladimir Semenoviç (1869-1871), Yüzefoviç Trofim Pavloviç (1871-1875), Kamsarakan Konstantin Petroviç (1891-1893), Belyayev Aleksey Petroviç (1893-1903), Batüşkov Georgiy Dmitriyeviç (1904-1907), Prens Şahovskoy Boris Nikolayeviç'ti (1907-1914). Bunun yanı sıra konsoloslukta raporların tutulmasından ve yazışmaları yapmaktan sorumlu konsolosluk sekreterleri bulunmaktaydı. Bunlardan biri 8 Ocak 1903 tarihinden 8 Ocak 1905 tarihine kadar çalışan Zuyev Sergey Lavrentyeviç'ti. Diğeri ise 8 Ocak 1905 tarihinden Osmanlı Devleti'nin, Birinci Dünya Savaşı'na girene kadar konsoloslukta bulunan Samsonov Maksimilian İlyiç'ti (Якушев & Михайлов, 2015, s. 327-339). Bu kişilerin yazdığı raporlar Çarlık Rusya'nın, dış ilişkilerinden sorumlu Asya Departmanı'na hitaben yazılıyordu. Bu dönemde Asya Departmanında daha önce Beyrut Başkonsolosu olarak da çalışan N. G. Gartvig¹ bulunuyordu.

Zuyev'in 4 Şubat 1904 tarihli raporunda, Suriye Vilâyeti'ndeki yerel Hristiyanların yoğun bir şekilde ve gizli olarak göç ettiklerine dair bilgiler paylaştığı görülmektedir. Buna göre; Şam'dan dışarıya göçlerin, 1889'dan itibaren başladığı, ancak son dönemlerde yoğunlaştığı ve yapılan göçlerin genellikle Amerika, Avustralya ya da Mısır'a yapıldığı bildirilmekteydi. Hemen hemen Şam'da bulunan tüm köylerden dışarıya göçün yaşandığı ve artık Şam'da yaşayan herkesin Amerika ya da Avustralya'da bir akrabasının olduğu

¹ Nikolay Genrihoviç Gartvig (1857-1914); Gürcistan'ın Gori kasabasında Alman asıllı bir babanın çocuğu olarak dünyaya gelen Gartvig, iyi bir eğitim aldı. Almanca, Fransızca, Bulgarca, Hırvatça ve Farsça dillerini bilen Gartvig, uzun yıllar Rus Dışişleri Bakanlığında çalıştı. Karadağ'da Rus Ataşesi olarak çalışmanın yanı sıra, 1878'de Bulgaristan'ın Burgaz kentine konsolosluk yardımcısı olarak atandı. 1885'te Dışişleri Bakanlığının Birinci (Asya) Dairesi'nde göreve başladı. 1897'de Beyrut'ta Başkonsolos olan Gartvig, aynı yıl Asya Departmanında 1906'ya kadar önce Müdür Yardımcısı ardından Müdür olarak görev yaptı. 1906'dan sonra İran'a Rus elçisi olarak atanan Gartvig, başta İngilizler olmak üzere Çarlık Rusya'nın dış işlerinde aktif rol aldı. 1909'da Belgrad'a atandı ve 1914'te orada öldü. (Искендеров, 2018, c. 35-44).

iddia edilmekteydi (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 16). Zuyev'in raporda işaret ettiği bilgileri elimizdeki Osmanlı arşiv kayıtlarıyla mukayese etmeden önce bölgenin demografik yapısının nasıl olduğunu irdelemekte fayda vardır.

1889'da Suriye Vilâyet Salnamesi'ne göre Suriye Vilâyeti'nde, 347.196 Müslüman, 29.419 Rum, 13.999 Rum Katolik, 193 Ermeni, 188 Ermeni Katolik, 5.137 Süryani Katolik, 4.964 Mârûnî, 95 Latin, 693 Protestan, 6.342 Yahudi toplam 408.226 kişi yaşamaktaydı (Suriye Vilâyet Salnamesi, 1305/1889, s. 150). Bu bağlamda toplam nüfustan Müslüman nüfusu çıkardığımızda vilâyette toplam 61.030 Gayrimüslim nüfusun yaşadığı sonucuna varırız. Ancak vilâyete dahil olan tüm sancaklara yönelik sayım yapılmadığı, özellikle Havran ve Hama Sancaklarında yaşayan aşiretlerin tamamının sayıma dahil edilmediği ve buralarda yaşayan 200.000 civarında kayıp nüfus olduğu tahmin edilmektedir (Karpat, 2010, s. 314). Bundan dolayı, konsolosluk raporlarında geçen dış göç sayısının doğru olup olmadığını elimizdeki nüfus verileri ile mukayese ederek bir sonuca varmak mümkün görünmemektedir. Bunun yanı sıra, bölgede Müslüman nüfusa nazaran Gayrimüslim unsurların az olduğu ve göçlerin demografik yapıda değişimlere neden olduğu tahmin edilmektedir.

Suriye Vilâyeti'nde dış göçlerin yoğun bir şekilde yaşanmasıyla birlikte ekonomik sorunların ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bunun temel sebeplerinden bir tanesi Osmanlı Devleti'nde askerlik görevini yerine getirmeyen ya da getiremeyen Gayrimüslim erkeklerden vergi alındığı (Bedel-i Askerî)² ancak Şam'dan, Amerika'ya yoğun göçler yaşandığı için vergi mükelleflerinden parayı tahsil etmenin mümkün olmadığı belirtilmekteydi. Konuyla ilgili konsolosluk raporlarında Osmanlı Devleti'nin, 82.000 kuruşu tahsil etmek için Ortodoks Cemaati'ne talepte bulunduğu, ancak yapılan incelemeler doğrultusunda bu paranın 27.000 kuruşunun Amerika'ya göç eden kişilere ait olduğu anlaşılmıştı. Osmanlı Devleti, bu parayı tahsil etmek için Amerika'da bulunan Osmanlı konsolosluğuna borçluların isim listesini göndermeyi planladığı, tahsil edemediği durumda ise göçmenlerin akrabalarından temin etmeye çalışacağı iddia edilmekteydi (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 16). Bu iddiaların doğruluğunu tespit edemedik, ancak Osmanlı Devleti'nin, borçları tahsil etmek için göçmenlerin akrabalarını borçlandıracağını düşünmüyoruz. Öyle ki, aynı sebepten dolayı Lübnan'dan, Amerika'ya göç edenlerin Bedel-i Askerî borçlarının affedildiği ve borcun tahsili için göçmenlerin akrabalarına yönelik herhangi bir yaptırımın olmadığı bilinmektedir (BOA. DH. MKT. 2399/78, H-10.05.1318).

Rus Konsolosluk raporlarında, dışarıya göçün temel sebebi, istihdam alanlarının kısıtlı olması ve yoksul olan halkın para kazanmak için göç ettiği yönündedir. Osmanlı Devleti'nin, resmi yazışmalarında da Suriye Vilâyeti'ndeki ahalinin işsizlik ve fakirlik sebebiyle Amerika ve Avrupa'ya göç ettikleri bildirilmektedir (BOA. Y.PRK.AZJ. 23/123, H-

² Osmanlı Devleti'nin 1855'te Cizye yerine ikame ettiği ve sadece askerlikle mükellef olanlardan değil, tüm Gayrimüslim erkeklerden alınan vergiydi. (Gülsoy, 2002, s. 101).

19.09.1310). Aynı şekilde, Şam konsolosluk raporuna göre, Şam'da yaşayan insanların, Amerika, Avustralya ve Filipinler'e göç etmesinin başlıca nedeni, istihdam alanlarının yokluğu, fabrikaların olmaması ve yıllık ithalatın ihracattan fazla olmasıydı. Ayrıca, çoğunluğu Müslüman olan nüfus içinde azınlık durumuna düşen Hristiyanlara karşı Osmanlı Devleti'nin, güvensiz ve düşmanca tavır takındığı, Avrupalı devletlerden çekindiği için adaletli davranmak zorunda kaldığı iddia edilmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin, Hristiyan unsurların dışarıya göç etmesini istediği buna mukabil Kırım ve Kafkasya'dan, Müslümanların, Suriye'ye göçünü arzuladığı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, dışarıya göç eden herkesten 3, 4 lira tezkere ücreti ve rüşvet alındığı için belli bir gelir kapısı haline gelen bu durumun hükümetin işine geldiği savunulmaktadır (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 17). Osmanlı Devleti'ne yönelik getirilen ithamları değerlendirdiğimizde, Gayrimüslim unsurlara karşı düşmanca tavır takındığı ya da göç etmelerini istediği yönündeki ifadelerin doğru olmadığı kanaatindeyiz. Bunun dışında ekonomik sebeplerle göçlerin yaşandığı aynı zamanda krizi fırsata çevirmeye çalışan bazı Osmanlı memurlarının dışarıya göç etmek isteyen kişilerden rüşvet aldığı ancak bunun bir devlet politikası halinde olmadığı açıktır. Konuyla ilgili Osmanlı arşiv kayıtlarına baktığımız takdirde, Beyrut limanını kullanarak göç etmek isteyen kişilerden, burada çalışan memurların usulsüz bir şekilde kişi başına beş lira aldığı anlaşılmaktadır (BOA. Y.PRK.AZJ. 23/123, H-19.09.1310). Buradan hareketle, Rus Konsolosluk raporlarında, Osmanlı Devlet yönetiminin din eksenli hareket tarzı benimseyerek Müslümanlara yönelik pozitif ayrımcılık yaptığı bilgisi dikkat çekicidir. Ayrıca ilk dönemlerde yerel Hristiyanlara olumsuz tavır takındığı, fakat Batılı devletlerden çekindiği için adaletli davranmak zorunda kaldığı iddia edilmektedir.

Osmanlı sınırlarını aşarak başka ülkelere göç etmek isteyen Suriye halkı, rüşvet ve usulsüz yöntemlere başvurarak göç etmeyi başardı. Bu minvalde, 1898'de her hafta gelen posta vapurlarıyla Suriye Vilâyeti'nden, Amerika'ya birçok kişinin göç ettiği kayıt altına alınmaktaydı (BOA. HR. SYS. 1760/46, M-01.12.1898). Ayrıca 1901'de, binlerce kişinin Fransız vapuruyla Amerika'ya göç ettiği ve bu kişilerin gittikleri yerde iyi koşullarda karşılandığı ancak kefalet ve teminat vermeyenlerin göç etmesine izin verilmemesi gerektiği vurgulanmaktaydı (BOA. DH. MKT. 2519/1, H-20.04.1319). XX. yüzyılın başlarında yoğunluk kazanan bu gibi göçlerin kaç kişiye ulaştığı Rus konsolosluk raporlarından öğrenmek mümkündür. Buna göre, 1904 yılı itibariyle sadece Amerika'da, Suriye Vilâyeti'nden giden 45.000'den fazla göçmenin olduğu iddia edilmektedir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 16). Bu sayının doğru olup olmadığına yönelik fikir yürütebilmemiz için nüfustaki değişimlere bakmakta fayda vardır.

1906'da Hama, Kerek ve Havran sancaklarından oluşan Suriye Vilâyeti'nin toplam nüfusu 478.775 kişiydi. Bunlardan 407.999'u Müslüman, 33.170'i Rum, 360'ı Ermeni, 14.816'sı Rum Katolik, 192'si Ermeni Katolik, 956'sı Protestan, 99'u Latin Katolik, 5.036'sı Mârûnî, 6.445'i Süryani, 48'i Keldânî, 9.535'i Yahudi, 97'si Yezidi ve 22'si yabancı uyrukluymuştu (Karpat, 2010, s. 352, 353). Toplam nüfustan Müslüman nüfusu çıkardığımızda 70.776 Gayrimüslim'in vilâyette yaşadığı anlaşılmaktadır. 1889 ve 1906 nüfus verilerini

mukayese ettiğimizde Gayrimüslim nüfusun azalmadığı, aksine arttığı görülmektedir. Bu bakımdan konsolosluk raporlarında iddia edilen dış göç sayısının fazla olduğu düşünülmektedir. Ancak vilâyetin tamamına yönelik demografik yapının değişim ve dönüşüm bilgilerine sahip olmadığımızdan çıkarımlarımız net değildir.

1906'da yazılan Rus Konsolosluk raporuna göre, daha önce Suriye Vilâyeti'ne göç eden Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin memleketlerine geri dönüş taleplerinin olduğu ve bunun için çabaladıkları iddia edilmektedir. Bu bağlamda, Müslüman göçmenler tebaa kabul edildiklerinden talep etmeleri durumunda kendilerine nüfus tezkeresi verileceği ancak adı geçen göçmenlerin böyle bir talebi olmadığı bildirilmektedir. Ayrıca Rusların 241. pasaport kanuna göre göç edenlerin beş yıl içinde yabancı bir pasaportla geri dönebilecekleri hakları varken, bu durumda olanların pasaportlarının ellerinden alınarak geri dönüşlerinin durdurulduğu vurgulanmaktadır (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 53, 54). Bunun yanı sıra Çarlık Rusya'nın, geri dönüşleri desteklediği, geri dönmek isteyenlerin çok sayıda olduğu ve geri dönenlerin cezalı dahi olsa herhangi bir yaptırıma tabi tutulmadan kabul edilerek sosyal haklarının tekrar verildiği iddia edilmektedir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 54). Bununla birlikte birçok Çerkes göçmenin izin verilmesi durumunda geri dönebilecekleri ayrıca zulüm gördükleri takdirde Rus konsoloslughuna başvuracaklarını beyan etmeleri, raporlarda kayıt altındadır (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 55). Bu ifadelerinden anlaşıldığı kadarıyla Çarlık Rusya, göç eden tebaasının ülkesine geri dönüşlerini desteklemekte ve dönüşleri teşvik edici önlemler almaktadır. Suriye Vilâyeti'ne iskân edilen Kırım ve Kafkasya göçmenlerinin geri dönüşleri hakkında elimizde malumat olmamakla birlikte, buraya gelen göçmenlerin kaç kişi olduğu ve vilâyetin hangi bölgesine iskân edildiği, konsolosluk raporları ışığında değerlendirmeye alınacaktır.

2. Şam Rus Konsolosluk Raporlarına Göre Kırım ve Kafkasya'dan Suriye Vilâyeti'ne Yapılan Göçler

XVIII. yüzyıldan itibaren Çarlık Rusya'nın, Kırım ve Kafkasya'ya yönelik başlattığı işgal projesinin sonucunda binlerce kişi Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı. Göçün temel sebebi Çarlık Rusya'nın düşman olarak gördüğü unsurların yerine güvendiği kişileri yerleştirmek istemesi ve yerli halkın durumu kabullenemeyip çareyi göç etmekte bulmasıdır. 1856'dan itibaren başlayan yoğun göçler 1865'e kadar devam etti ve dönemsel olarak yaşanan siyasî ve askerî olaylara göre dalgalı bir seyir izledi (Saydam, 1997, s. 81). 1857-1866 yılları arasında milyonlarca kişinin göç ettiği ve bunlardan 25 bin göçmenin Suriye ve Ürdün'e iskân edildiği bilinmektedir (Avagyan, 2004, s. 66). Bu bağlamda, Şam'ın, Osmanlı Devleti dönemi son konsolosluk sekreteri Samsonov Maksimilian İlyiç'e göre, Kafkasya'dan, Suriye Vilâyeti'ne göçler 1861-1862 yıllarında yoğun bir şekilde yaşandı ve dönemsel olarak azalma olmasına karşın son dönemlerde tekrar artışa geçti (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 52). Samsonov'un ilk ve son dönemlere dair verdiği bilgilerin yanı sıra Osmanlı Devleti'nin tutmuş olduğu kayıtlara göre, 1878'de Suriye Vilâyeti'nde iskân edilen göçmen sayısı 34.436 kişiydi (BOA,

Y.PRK.KOM, 1/52., H. 02-12-1295/1878). Ayrıca 1893'e kadar Suriye Vilâyeti'ne 10,859 kişi sevk edilerek bunlardan 10,789'nun iskân edildiği bildirilmektedir (BOA, Y.A.HUS, 277/136, H. 29-12-1310/1893). Yukarıda vilâyetin nüfusuna dair verdiğimiz bilgilere göre, doğal artışın yanı sıra bölgeye yapılan göçmen iskânıyla birlikte nüfus artışının hızlandığı anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra, Kırım ve Kafkasya'da bulunan çok etnisiteli toplum yapısından kopan unsurların oldukça farklı dinî ve etnik yapıdaki Suriye toplumuyla kaynaşmaları uzun zaman alacaktı. Bu bağlamda Kırım ve Kafkasya'dan hangi etnik unsurların göç ettiği aşağıda konsolosluk raporları ışığında irdelenmektedir.

Kafkasya'dan göç edenlerin etnik durumu hakkında bilgi veren Samsonov, ilk dönemlerde Kuban bölgesinde ve Ubih Nehri kıyılarında yaşayan Ubih, Şapsığ ve Abadze diye adlandırılan kabilelerin göç ettiğini ancak daha sonra Kuzey Kafkasya'da yaşayan Kabardeyler, Balkarlar, Çeçenler ve Osetlerin, Transkafkasya'da ise Gürcülerin, göç etmeye başladığını vurgulamaktadır (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 52). Anlaşıldığı kadarıyla Kırım ve Kafkasya'da yaşayan farklı etnik unsurların Osmanlı topraklarına göçü zorunlu olarak başladı ve süreç içerisinde binlerce kişinin Suriye Vilâyeti'ne iskânıyla neticelendi. Ancak göç sürecini hızlandıran ya da yönlendiren herhangi bir durumun olup olmadığı sorusu literatürümüzde genellikle siyasî ve askerî olaylar bağlamında değerlendirilir. Ancak aşağıda detaylandıracağımız gibi bu duruma farklı yaklaşan Çarlık Rusya'nın konsolosluk sekreterlerinin suçlayıcı ifadeler kullanmaktan çekinmedikleri görülmektedir.

Rus konsolosluk sekreterleri bazı argümanlar ileri sürerek Osmanlı Devleti'nin, göçü teşvik ettiğini iddia etmektedirler. Bu argümanlardan biri, bazı kişiler tarafından asılsız iddialar öne sürülerek Kafkasya'dan, Osmanlı topraklarına göçün teşvik edildiği noktasındadır. Bu bağlamda, Rus askerî okullarında eğitim alan Kurmay Yüzbaşı Musa Bey'in (Tuganov), Türkçe öğrenmek için Suriye Vilâyeti'ne gönderildiği, iyi derecede Rusça bildiği ve bu sayede subaylar arasında göçü teşvik edici konuşmalar yaptığı iddia edilmektedir. Birçok kişinin Peygamber'in sancağı altına girmeye hazır olduğu söylentilerini yayarak, Kafkas halklarının göç etmesine sebep olduğu bildirilmektedir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 19, 20). Ancak elde ettiğimiz bilgilere göre, bu kişinin 1902'de Osmanlı topraklarında bulunan Kafkas göçmenlerinin anavatanlarına geri dönüşlerini organize etmek için görevlendirildiği ve Suriye Vilâyeti'ne sürgün edildiği yönündedir³. Bunun yanı sıra, 1905'te Anzorov liderliğinde

³ Musa Bey Tuganov (1882-1950); Osetya'nın Tuganovo köyünde dünyaya gelen Musa Bey, Vladikavkaz Erkek Lisesi'nde öğrenim gördükten sonra Rus ordusunun bir mensubu olarak Tiflis ve Kars'ta görev yaptı. 1902'de Osmanlı Devleti'ndeki Kafkas göçmenlerinin bir kısmının anavatanlarına dönüşünü organize etti ve Osmanlı ordusuna teğmen rütbesinde girdi. II. Abdülhamid'in yaverliğini de yapan Musa Bey, muhaliflerle olan bağları nedeniyle Suriye Vilâyeti'ne sürüldü. 1907'de Kafkasya'ya geri dönen Musa Bey, Birinci Dünya Savaşı'nda Rus ordusunda, İstihbarat Servisi subayı olarak görev yaptı. Bolşevik döneminde Berlin'e yerleşti ve 1950'de Stockholm'de öldü. Марзоев Ислам-Бек Темурканович- Чочиев Георгий Витальевич, Кавказские воспоминания Мусса-Бия Туганова, Известия СОИГСИ, 33 (72), 2019, c. 123, 124.

3.000 Çerkes'in, Halep'e geldiği ve bu kişilerin göç etme sebeplerinin de Osmanlı Devleti'nin yönlendirdiği propaganda neticesinde olduğu görüşü hakimdir. Buna göre, Kafkasyalılar, Rusların, Gayrimüslim unsurlarla Müslümanları evlendirerek asimile edeceği söylentilerini duydukları için göç ettiklerini beyan etmektedir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 53). Yapılan açıklamaların göçün tek sebebi olarak değerlendirilmesi doğru olmamakla birlikte, konsolosluk sekreterlerinin göçü başlatan ve ivme kazandıran siyasî olayları görmezden gelmeleri, sağlıklı çıkarımlarda bulunmadıklarını göstermektedir.

Konsolosluk sekreteri Zuyev'in raporuna göre, Kırım ve Kafkasya'dan, 1904 yılına kadar, Suriye Vilâyeti'ne gelen Müslüman göçmenler 6.065 hane olup toplam kişi sayısı 36.390'dır. Aynı zamanda, Buhara ve Tataristan'dan gelen 150 aile de bulunmaktadır. Göçmenlerin vilâyetin hangi bölgelerine ve ne miktarda iskân edildiği aşağıdaki tabloda açıklanmaktadır (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 17-20).

Tablo 2.

Sancak	Kaza	Köy	Hane Sayısı
Şam	Duma	Marj al-Sultan	120
		Vadiyu'l-Acem	80
		Braka	130
		Macc	55
Havran	Kuneytıra	Kuneytıra	600
		Mansûra	250
		Ayn Zivan	220
		Senaniye	150
		Juayze	200
		Bir Ajam	90
		Breka	250
		Hamidiye	230
		Mumce	60
		Şavkatiye	55
	Aclun	Ayn Hurman	260
		Hurayka	40
		Ceraş	180

Hama	Humus	Deyr-i Fur	160
		Naem	20
		Ayn Zat	165
		Tal-al-Amri	165
		Abu Hamama	15
		Usayle	70
		Talil	35
	Selimiye	Tel Sinan	171
		Tel Adda	40
		Tel Gavi	14
		Kofci	20
Kerek		Amman	1600
		Vad-Sayr	230
		Hamidiye	100

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla, 5.775 hanenin 31 farklı köye iskân edildiği, bu köylerden en fazla yerleşimin Amman'a yapılmasına mukabil en az Tel Gavi'ye göçmenlerin iskân edildiği anlaşılmaktadır. Suriye Vilâyeti'nin, Şam, Hama, Havran ve Kerek Sancaklarına iskân edilen göçmenlerin Havran Sancağı'nda yoğunlukta oldukları görülmektedir. Bunun yanı sıra, Konsolosluk sekreteri Zuyev, göçler hakkında şu ifadeleri kullanmaktaydı; "Bütün bu göçmenler, küçük nüfusun geri kalanıyla karışmazlar, kendilerini ayrı tutmaya çalışırlar ve geleneklerini sıkı bir şekilde korurlar. Osmanlı hükümeti bu göçü teşvik ederek bir yandan vilâyetteki Müslüman unsuru sadık ve fanatik Müslümanlarla güçlendirmeye, diğer yandan da göçmenlerin sınırlarına yerleştirdiği Dürzilere karşı içlerinde bir tampon bölge yaratmaya çalışıyor" (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 19). Zuyev'in ifadelerinden anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti'nin göç sürecini siyasî sorunlara çözüm bulmak için yönlendirdiği ve iskân edilen yerlerin sorun çıkarma potansiyeli olan unsurlara yönelik seçildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Balkanlar'dan ve Girit'ten birçok kişinin Suriye Vilâyeti'ne iskân edildiği aynı zamanda Kürtlerin de bölgeye göç ettiği ancak istenilen sonucun alınmadığı söylenmektedir. Bunun sebebi, Türk nüfusunun sayıca az olması ve tamamının Şam'da yaşaması, Girit göçmenlerinin Anadolu'ya gitmesi ve 35-40 bin civarında olan Kürt göçmenlerin bölgede eşkıyalık faaliyetlerinde bulunmalarından kaynaklanmaktaydı (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 20). Bu ifadelerden Osmanlı

Devleti'nin, iskân edilen göçmenlerden istediği sonucu alamadığı, ekonomik sorunların yanı sıra asayiş olaylarının da yaşandığı anlaşılmaktadır.

Göç ve iskân meselesi ile ilgili konsolosluk raporlarında dikkat çeken bir diğer husus göçmenlerin askerlik hizmetinden muaf tutuldukları ve ayrıcalıklı oldukları yönündedir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 760, 1904, s. 19). Ancak, daha sonra yazılan raporlarda ayrıcalıklı olamadıkları ve vaat edilen para ve toprak yardımlarının yapılmadığı yazılmaktadır. Bununla birlikte göçmenlere yardım etmesi gereken Vali Nazım Paşa'nın⁴, daha önce Havran'da kendisine direnen göçmenlere karşı öfkeli olduğu ve onları sayıma tabi tutarak her birine ücreti mukabilinde (bir beşlik=21 kopek) nüfus tezkeresi verdiği bildirilmektedir. Bunun yanı sıra, 1905'ten sonra tüm ayrıcalıklardan mahrum bırakılan göçmenlerin askere alınacağı iddia edilmektedir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 53). Aynı zamanda, idarî görevlerde göçmenlere az sayıda yetki verildiği bunun sebebinin de Şam'da bulunan ve II. Abdülhamid'in sevmediği Kafkas halklarından olan Fuad Paşa'dan⁵ kaynaklandığı görüşü hakimdir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 55). Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin göçmenlere yönelik politikalarının değiştiğini savunan konsolosluk raporları, Nazım Paşa'nın, kişisel hırslından dolayı göçmenlere yardım etmediğini aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin göçmenlere tanıdığı imtiyazları kaldırdığını vurgulamaktadır. Bu tür sorunların bölgesel ve dönemselsel olduğu münferit bazı olayların genel durum ile ilişkilendirildiği ve Osmanlı Devleti'ne yönelik suçlayıcı ifadeler kullanıldığı düşünülmektedir.

Yukarıda Zuyev'in raporuna göre Kafkasya'dan göç edenlerin iskân edildikleri yerler ve sayıları verildi. Bunun yanı sıra yaklaşık iki yıl sonra (1906) Rus Konsolosluk Sekreteri

⁴ Hüseyin Nâzım Paşa (1854-1927); İstanbul'da dünyaya gelen Nâzım Paşa, iyi bir eğitim almasının yanı sıra Arapça, Farsça ve Fransızca biliyordu. 1872'de Tahrîrât-ı Ecnebiye Odası'na, 1875'te Nâfia Nezâreti Tercüme Odasına memur oldu. 1877'de "Takvîm-i Vekâyi" muharrirliği ve Galata Rûsdî Mektebi öğretmenliği yapan Nâzım Paşa, Komisyon-ı Mahsûs'ta da görev aldı. 1878'de Sehr Emâneti Tercüme Odası ve Sehr Emâneti Mektupçuluğu görevlerinde bulundu ve 1890'da Beyoğlu Mutasarrıflığı'na aynı yıl Zaptiye Nâzırlığı'na geçti. 1894'te Vezâret rütbesi alan Nâzım Paşa, tedavi görmesi gerektiğinden 1896'da görevden alındı. Ancak dört ay sonra Beyrut Valisi oldu ve 1898'de Suriye'ye, Vali olarak atandı. 1906'da Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Valiliği vekâletine, üç ay sonra da asaleten valiliğe atandı. Daha sonra Aydın ve Edirne valiliklerine tayin edildi. Görevlerindeki başarılarından dolayı birçok nişan ve madalya kazanan Nâzım Paşa, edebi yönden birçok eser bıraktıktan sonra 1927'de İstanbul'da vefat etti (BOA, DH.SAİDd.,4/186, H-29.12.1270, s. 186, 187).

⁵ Müşir (Deli) Fuad Paşa (1835-1931); Osmanlı Devleti'nin önemli şahsiyetlerinden biri olan Fuad Paşa'nın ailesi Kuzey Kafkasya göçmeni olup kendisi İstanbul'da dünyaya geldi. Çocuk yaşta Mısır'a gitti ve orada Albay rütbesine yükseldikten sonra 1869'da İstanbul'a geri döndü. 1872 Kerkük, 1874 Yanya kumandanlıklarından sonra, İşkodra kumandanı oldu. Karadağ muharebesi ve 93 Harbi'ne katılan Fuad Paşa, verdiği başarılı mücadelelerden dolayı 1878'de Müşir oldu. Viyana ve St. Petersburg'da Büyükelçi olarak çalıştıktan sonra gözden düştü ve rütbeleri alınan Fuad Paşa, 1902'de Şam'a sürgün edildi. 1908'den sonra tekrar kendisine önemli görevler verildi ve 1915'te Berlin ve Viyana'ya murahhas olarak gönderildi. Milli Mücadele'yi de destekleyen Fuad Paşa, 1931'de vefat etti ve Eyüp'e defnedildi (Öztuna, 2005, s. 634, 635; Kunalp, 1999, s. 73).

Samsonov'un raporuna göre göç edenlerin sayısı, yaptıkları iş ve iskân edildikleri bölgeler tekrar verilmektedir. Buna göre;

- 1) Kuneytır köyüne 1.000 hane Çerkes'in iskân edildiği ve buranın Suriye'deki en büyük Çerkes köyü olduğu, bununla birlikte nüfusun 2/3'ünün imalathane ve bakkaliye gibi ticari işlerle uğraştığını ancak bölge tarıma elverişli olmadığı için sadece 1/3'ünün tarımla uğraştığı iddia edilmektedir.
- 2) Amman köyüne 650 hane göçmenin iskân edildiği ve bu kişilerin çok başarılı olmasalar bile At yetiştiriciliğiyle uğraştıkları yazılmaktadır.
- 3) Uafkey (Salt Kazası), 300 hane göçmenin bu bölgeye yerleştiği ve bu kişilerin ağırlıklı olarak tarımla uğraştıkları düşünülmektedir.
- 4) Ceraş köyünde 250 hane göçmen yaşamaktadır.
- 5) Ayn Zarka'da sadece Çeçenlerin yaşadığı 200 hane göçmen vardır.
- 6) Nağhur'da 150 hane göçmen olmakla beraber bu kişilerin çiftçi oldukları iddia edilmektedir.
- 7) Metha'da 80 hane Balkar göçmeni yaşamaktadır.
- 8) Araseyfa'ya yakın zamanda 60 hane göçmen iskân edildiği bildirilmektedir.
- 9) Herşney'de 60 hane göçmen yaşamakta ve bu kişilerin çiftçi olduğu görüşü hakimdir.
- 10) Hama'da 60 göçmen vardır.
- 11) Boydan, en kalabalık ve en iyi Çerkes köylerinden biri olmasına karşın, 1905'te birçok ailenin Rusya'ya geri döndüğü dolayısıyla köyde sadece 40 hane göçmenin bulunduğu ve bu kişilerin 20 yıl önce buraya iskân edildiklerinden dolayı anadillerini unuttukları ve asimile oldukları iddia edilmektedir.
- 12) Şam'a iki saatlik uzaklıkta olan Duma'da, 40 hane Çerkes göçmenin olduğu ve bu kişilerin yerel halkla karıştıkları için asimile oldukları bildirilmektedir (АВПРИ, Ф. 151 Политархив, О. 482, Д. 762, 1906, s. 52, 53).

Samsonov'un, göçmenlerin iskân edildiği köyler hakkında yukarıda yaptığı tespitlerden anlaşıldığı kadarıyla, en fazla göçmenin yaşadığı yer Kuneytır olmasına mukabil en az göçmen Duma ve Boydan'da yaşamaktadır. Duma ve Boydan'ın bir diğer özelliği burada yaşayan göçmenlerin yerel halk ile kaynaştığı ve asimile oldukları yönündedir. Bunun yanı sıra, Ayn Zarka'da sadece Çeçenlerin, Metha'da ise Balkarların yaşadığı bildirilmektedir. Ayrıca vilâyetin farklı bölgelerinde meskûn olan göçmenlerin imalathane, bakkaliye, tarım işleriyle uğraştıkları, çiftçi ve at yetiştiricisi oldukları iddia edilmektedir.

Sonuç

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı Devleti'nin sosyo-politik yapısında bir tür tektonik değişim meydana geldi. Bu değişimin temel sebeplerinden biri, yaşanan göçler olmakla birlikte etkileri bölgesel olarak farklılık arz etmekteydi. Bu bağlamda kendini tanımlama sürecinin olgunluğuna ulaşamadığı bir toplum yapısına sahip olan Suriye Vilâyeti'nde yaşanan ortalama yarım asırlık göç süreci, toplumsal değişimlerin yaşanmasına neden oldu. Suriye Vilâyeti'nde yaşanan bu değişimleri ve göç süreçlerini, Şam'daki Rus Konsolosluk raporlarına göre değerlendirdik. Buradan hareketle, Konsolosluk çalışanlarının yaptıkları ziyaretler ve göçmenler ile kurdukları diyaloglar sayesinde verileri topladıkları ve resmî yazışmalarda kullandıkları anlaşılmaktadır. Aynı zamanda Kafkas halklarının ve yerel Hristiyanların göç etme nedenleri ve Osmanlı Devleti'nin göç politikaları üzerine kendi düşüncelerini de ekleyerek değerlendirmede buldukları görülmektedir. Bu bağlamda, Çarlık Rusya'nın, Şam konsolosluk çalışanları tarafından Suriye Vilâyeti'nde yaşanan göçler hakkında yaptıkları değerlendirmeleri ve iddiaları Osmanlı arşiv belgeleriyle mukayese ederek, XX. yüzyılın başlarında Suriye Vilâyeti'nin göç ve demografik yapısıyla ilgili çıkarımlarda bulunmaya çalıştık. Elde ettiğimiz çıktılara göre;

XX. yüzyılın başlarında Suriye Vilâyeti'nin göç ve iskân meselesini konu edinen konsolosluk raporlarının vurgulamaya çalıştıkları en önemli hususlardan biri, Osmanlı Devleti'nin, Kırım ve Kafkasya'daki Müslümanları, Osmanlı topraklarına göç etmesi için teşvik ettiği buna mukabil Suriye'de bulunan Gayrimüslim unsurların sınır ötesine gitmesini arzuladığı yönündedir. Bu şu anlama geliyordu, Kırım ve Kafkasya'dan, Osmanlı topraklarına göçün sebebi, Osmanlı Devleti'nin başta din faktörünü öne sürerek ekonomik ayrıcalıklar vaat edip bu kişilerin göç etmesini sağlamaktaydı. Buna mukabil Osmanlı Devleti, yerel Hristiyanlara karşı hoşgörülü ve adil davranmayarak istihdam alanları oluşturmadığından Suriye Vilâyeti'nden, Amerika, Avustralya ve Filipinler'e işçi göçü yaşıyordu. Ancak, literatürümüzdeki kaynaklar göçün sebebinin siyasî ve askerî gerekçelerle ortaya çıktığını ve Çarlık Rusya'nın, Kırım ve Kafkasya'da başlattığı istila projelerinden dolayı nüfus hareketlerinin zorunlu göç şeklinde yaşandığını vurgulamaktadır.

1860'lardan itibaren Kırım ve Kafkasya'dan, Suriye'ye önemli miktarda göç yaşandığı ve giderek azalmış olmasına rağmen son zamanlarda yeniden daha büyük boyutlara ulaştığı vurgulanmaktaydı ki bu durum herkes tarafından kabul edilen zaman dilimine işaret etmekteydi. Ancak burada dikkat çeken bir diğer husus XX. yüzyılın başlarında göçlerin artış sebebinin Osmanlı Devleti'nin, bazı kişiler vasıtasıyla propaganda yaparak göçü teşvik ettiği noktasındadır. Bunun yanı sıra, Kuban ve Kuzey Kafkasya'dan birçok etnik unsurun Suriye Vilâyeti'ne geldiği, Zuyev'in raporuna göre 31, Samsonov'un raporuna göre ise 12 farklı köye yerleştirilen göçmenlerin istihdam ve yaşam alanlarının nereler olduğu açıklandı. Literatürümüzde Suriye Vilâyeti'ne yönelik iskân alanlarının ve sayılarının konsolosluk raporlarındaki kadar kapsamlı verilmediği göz önüne alındığında,

elde edilen bu verilerin doğruluğunu ispat etmek mümkün olmamakla birlikte, verilen bilgilerin değerli olduğu kanaatindeyiz. Özellikle, Kuneytıra bölgesi en fazla Çerkes göçmeninin olduğu Golan Tepeleri'ndeki bölge olarak müstesna bir yere sahipti. Ayrıca, Boydan köyünde iskân edilen göçmenlerin çoğunun geri döndüğü ve kalanların da asimile oldukları iddia edilmekteydi. Bunun yanı sıra Hicaz Demiryolu hattında önemli konumda olan Amman'da, oldukça fazla göçmenin iskân edildiği yazılmaktaydı. Bu bağlamda konsolosluk raporlarında yazılan bilgilere göre, Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve askerî öneme sahip olan bölgelere göçmenleri iskân ettirdiği sonucuna varabiliriz.

Göçmenlerin, tarım, at yetiştiriciliği ve ticaretle uğraştığı ancak bazı bölgelerin yaşam koşullarına elverişli olmadığı düşünülmektedir. Ancak, göçmenlerin bazı bölgelerde etnik ve mezhepsel haritanın değişmesiyle birlikte bölgelerin sosyo-ekonomik gelişimine katkı sağladıkları kanaatini taşımaktayız. Bunun yanı sıra konsolosluk raporlarında, Müslüman göçmenlerin Osmanlı tebaası sayıldıkları bundan dolayı Çarlık Rusya'ya dönme fırsatının ellerinden alındığı, bunun yanı sıra göçmenlere tanınan vergiden ve askerlikten muafiyet gibi ayrıcalıkların son dönemlerde kaldırıldığı ve yerel yöneticilerin göçmenlerin yaşam koşullarını iyileştirme konusunda herhangi bir çaba içinde olmadıkları iddia edilmektedir. Zor şartlar altında yaşayan ve umduklarını bulamayan göçmenlerin anavatanlarına dönüş taleplerinde son dönemlerde artış olduğu ancak Osmanlı Devleti'nin muhalefeti nedeniyle geri dönüşlerin başarısız olduğu görüşü hakimdir. Bu bağlamda konsolosluk çalışanları, Suriye Vilâyeti'ndeki göçmenlerin çoğunun fırsat bulduğu takdirde Çarlık Rusya'ya dönecekleri konusunda emindiler. Onlara göre, bürokratik ve siyasî faktörlerin yanı sıra, göçmenlerin Türkçe bilmemeleri ve haklarından habersiz olmaları geri dönüşlerini engellemekteydi.

Ortalama dört yüz yıl Suriye Vilâyeti'nde hakimiyet kuran Osmanlı Devleti'nin, sosyal ve kültürel mirasının etkileri birçok alanda görülmektedir. Özellikle Suriye Vilâyeti'nin bazı bölgelerine iskân edilen göçmenlerin tarım ve hayvancılık yaparak buldukları bölgeyi bayındır hale getirdikleri, buna mukabil meskûn ahaliyle entegre olmadıklarından dolayı kent kimliğinin oluşamadığı ya da ortak kültür ve değerlere göre yaşayamadıkları düşünülmektedir. Doğal etkileşim sürecini tamamlayamayan toplumların yapay yerleşim alanlarında bulunmaları, sosyal birlikteliğin önünde engeldir ve bu durum toplumu dışarıdan müdahaleye açık hale getirmektedir. Bölgedeki dinî çatışmaların, sosyal entegrasyon problemlerinin ve hâlâ yaşanan göç olaylarının tarihsel süreç içerisindeki aktörlerinin değişmediği ve bu sorunların XIX. yüzyıldan günümüze miras kaldığı düşünülmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Rus İmparatorluğu Dış Politika Arşivi

Архив внешней политики Российской Империи (АВПРИ), Ф. 151 Политархив, Опись 482, Дело 760, Л. 15–20.

Архив внешней политики Российской Империи (АВПРИ), Ф. 151 Политархив, Опись 482, Дело 762, Л. 51–55.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

BOA. DH. MKT. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî), 2399/78, H-10.05.1318 (1901).

BOA. DH. MKT. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemî), 2519/1, H-20.04.1319 (1902).

BOA, DH.SAİDD. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicil-i Ahvâl İdaresi Defterleri), 4/186, H-29.12.1270 (1854). (Sicil-i ahval defterinin 186 ve 187. sayfalarında kayıtlıdır).

BOA. HR. SYS. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı), 1760/46, M-01.12.1898.

BOA. Y.PRK.AZJ. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal), 23/123, H-19.09.1310 (1893).

BOA, Y.PRK.KOM (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı), 1/52., H. 02-12-1295 (1878).

BOA, Y.A.HUS (Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususi Evrakı), 277/136, H. 29-12-1310 (1893).

Diğer Kaynaklar

Avagyan, A. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiye'nin devlet-iktidar sisteminde Çerkesler*. (L. Denisenko, Çev.). Belge Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 2001).

Buzpınar, Ş. T. (2019). "Suriye-Osmanlı dönemi". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (37, 550-555).

Çetin, A. (1998). *Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır valiliği-Osmanlı belgelerine göre-*, Özel Baskı.

Douwes, D. (2003). Şiddetin yeniden örgütlenmesi: Osmanlı Suriye'sinde geleneksel ve zorunlu askerlik. E. R. Zürcher (Ed.), *Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)* (s. 123-143) içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gülsoy, U. (2002). Osmanlı gayrimüslimlerinin askerlikten muâfiyet vergisi: bedel-i askerî (1855-1909). *Tarih Dergisi*, (37), 93-118.

- Hitti, P. K. (2004). *History of Syria including Lebanon and Palestine*. Gorgias Press.
- İshakoğlu, Ö. (2012). *Suriye Tarihi*. Kabalcı Yayınları.
- Искендеров, П. А. (2018). Николай Генрихович Гартвиг. *Вопросы Истории*, (9), 35-44.
- Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. (B. Tırnakçı, Çev.). Timaş Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi 1985).
- Kuneralp, S. (1999). *Son dönem Osmanlı erkân ve ricali (1839-1922), prosopografik rehber*. İSİS Yayınları.
- Lewis, B. (2003). *Ortadoğu*. (S. Y. Kölay, Çev.). Arkadaş Yayınevi. (Orijinal eserin basım tarihi 1995).
- Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2013). *Osmanlı Belgelerinde Suriye*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınlar.
- Ortaylı, İ. (1983). *İmparatorluğun en uzun yüzyılı*. Hil Yayınları.
- Öztuna, Y. (2005). *Devletler ve Hanedanlar*, C. II. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Paşa, Ahmet C. (1309/1891). *Tarih-i Cevdet*. C.VII. Matbaa-ı Osmaniye.
- Samur, S. (1983). *Suriye Vilâyeti'nin idari ve sosyal yapısı (1840-1908)*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Saydam, A. (1997). *Kırım ve Kafkas göçleri (1856-1876)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Suriye Vilâyet Salnamesi, Şam, Def'a 21, 1305/1889.
- Suriye Vilâyet Salnamesi, Şam, Def'a 32, 1318/1900.
- Темурканович, М. И. Б. & Витальевич, Ч. Г. (2019). Кавказские воспоминания Мусса-Бия Туганова. *Известия СОИГСИ*, 33 (72), 123-145.
- Tomar, C. (2019). "Suriye-başlangıçtan Osmanlı dönemine kadar". *TDV İslam Ansiklopedisi*, (37, 545-550).
- Ülman, A. H. (1966). *1860-1861 Suriye buhranı*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- Якушев, М. & Михайлов, В.Б. (2015). Сотрудники российских консульских учреждений в Сирии с 1838 по 1916 гг. И. М. Смилянская- Н. М. Горбунова-М. М. Якушев (Рд.), *Сирия накануне и в период Младотурецкой революции по материалам консульских донесений* (с. 327–339) в книге. «Индрик».

Araştırma ve Yayın Etięi Beyanı

Araştırmacı, verilerin toplanmasında, analizinde ve raporlaştırılmasında her türlü etik ilke ve kurala özen gösterdiğini beyan etmektedir.

Çıkar Beyanı

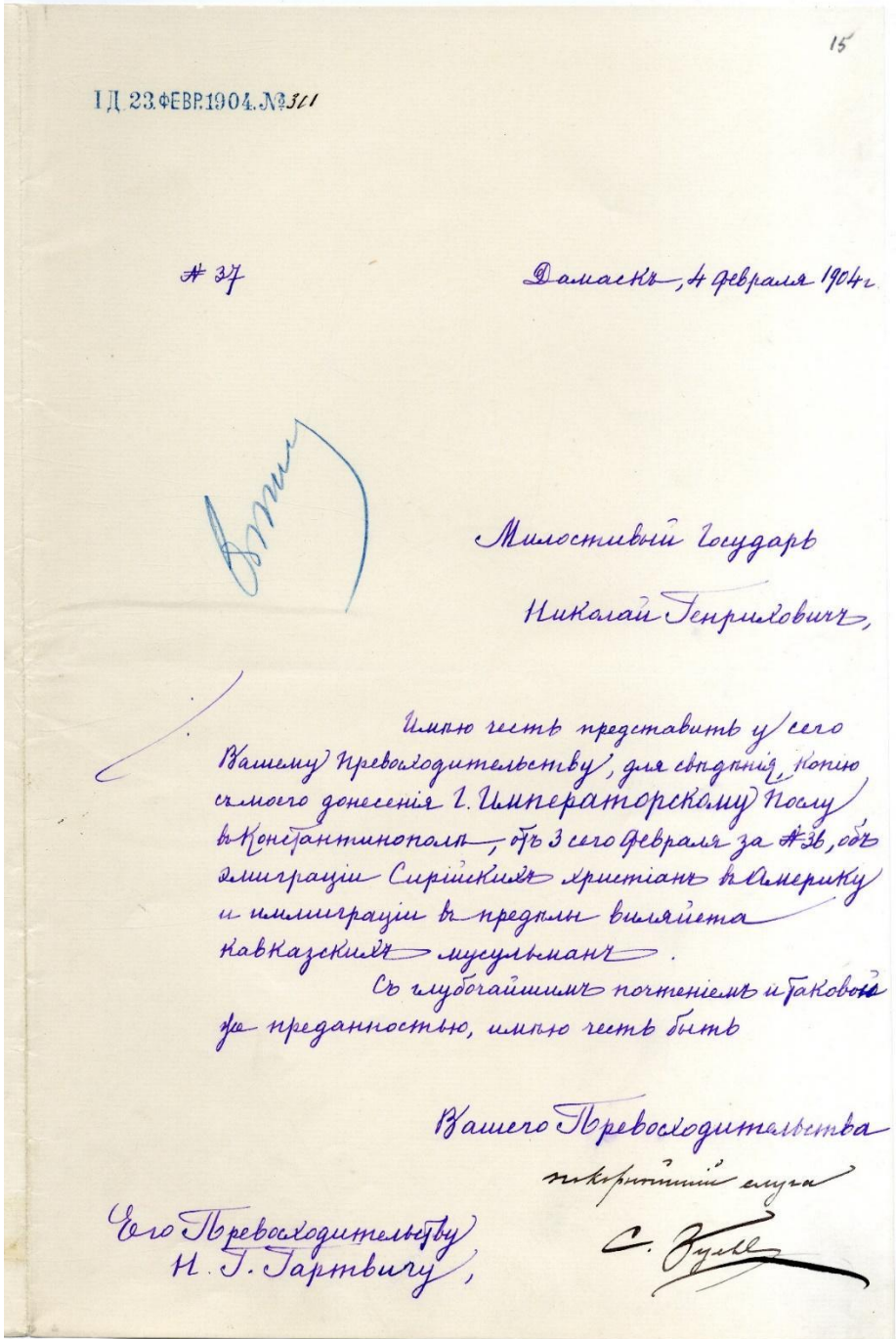
Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Beyanı

Makalenin hazırlanmasında herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Ekler

Ek-1: Şam'daki Rus Konsolosluk Sekreterlerinden Zuyev Sergey Lavrenteyeviç'in göç konusunda yazdığı raporun ilk üç sayfası.



Ek-1'in devamı

I Д. 23. ФЕВР. 1904. №

№ # 34
Дамаск, 1904г.

16

Копия с донесения Управляющего
Императорским Консульством в Дамаск
Мит. Сов. Зуева Г. Императорскому Коосу
в Константинополь, от 3 февраля 1904г. № 36.

Нагавшееся лет 15 тому назад
вышение здешних христиан в Египет и
особенно в Америку, за последнее время значи-
тельно уменьшилось; в Сирийском вилайете
нельзя найти села, среди жителей
кого не находилось бы переселившихся в Америку,
нельзя встретить семьи не имеющей родствен-
ников эмигрантов в Америке или Австралии.
В одной Америке в настоящее время находится
более 45,000 эмигрантов — уроженцев лишь
одного Сирийского вилайета, не говоря о вилайетах
Бейрутском и других, где имеется арабское
население. Когда, недавно Правительство
предложило местной православною общиною
внести за текущий год военный налог
(бедели - акерие), то оказалось, что их сумми
в 22,000 пиастров, причитающейся на всю

Ek-1'in devamı

Дамаскскую общину, 27000 пришло на долю
 Дамаскинцев, поселившихся в Америку.
 Власти потребовали также от Капрариана
 списокъ всехъ эмигрантовъ, за которыми
 шляется недоимки, дабы взискать таковыя
 при посредствѣ турецкихъ консуловъ в Амери-
 ку. Но по всей вероятности, ввиду крайней
 нужды в деньгахъ, Правительство скорее
 намерено принять меры для побужденія къ
 уплатѣ сказанныхъ недоимокъ оставшихся
 здѣсь родственниковъ эмигрантовъ.

Хотя Правительство Соединенныхъ
 Штатовъ за последнее время и приняло какъ
 будто мѣры для сокращенія разливовъ имми-
 граціи изъ Сиріи, тѣмъ не менее, число
 эмигрантовъ сирійцевъ изъ вилаетовъ
 Сирійскаго и Бейрутскаго и мутесарифлика
 Ливанскаго, поселившихся въ Северной и Южной
 Америкахъ и Австраліи ^{Франціи} до 100.000 душъ, циф-
 ры громадныя, принимая во вниманіе неболь-
 шое сравнительно общее количество сирій-
 скихъ Христіанъ.

Недавно началась также эмиграція въ

Kaynak: Rus İmparatorluğu Dış Politika Arşivi, (ABPRI), Ф. 151 Политархив, Опись 482, Дело 760.

Ek-2: Şam'daki Rus Konsolosluk Sekreterlerinden Samsonov Maksimilian İlyiç'in, Suriye Vilayeti'ne iskân edilen göçmenler hakkında verdiği bilgiler.

механизму репатрии.

Планы невозможности дальнейшей отправки русских эмигрантов из России в Сирию, но на сколько они уехали туда, там обрываются, то они расположены там:

3/ с. Канейтра - 1000 душ; селение более старое селение в Сирии, из них $\frac{1}{3}$ населения занимается торговлей (малопромышленность и бакалейной), а $\frac{2}{3}$ земледелием, но для населения в Канейтра - крайне небезопасно.

2/ Химана - 650 душ; земские черкесов здесь кооперативы, но в целом здесь они не живут.

3/ Баджид /ком. Сирия/ - 500 душ; земские при поддержке местных властей.

4/ Дарья - 250 душ.

5/ Айн-Зарка - 200 душ; население не очень много.

6/ Тарсус - 150 душ; земские власти.

7/ Метна - 80 душ; население довольно.

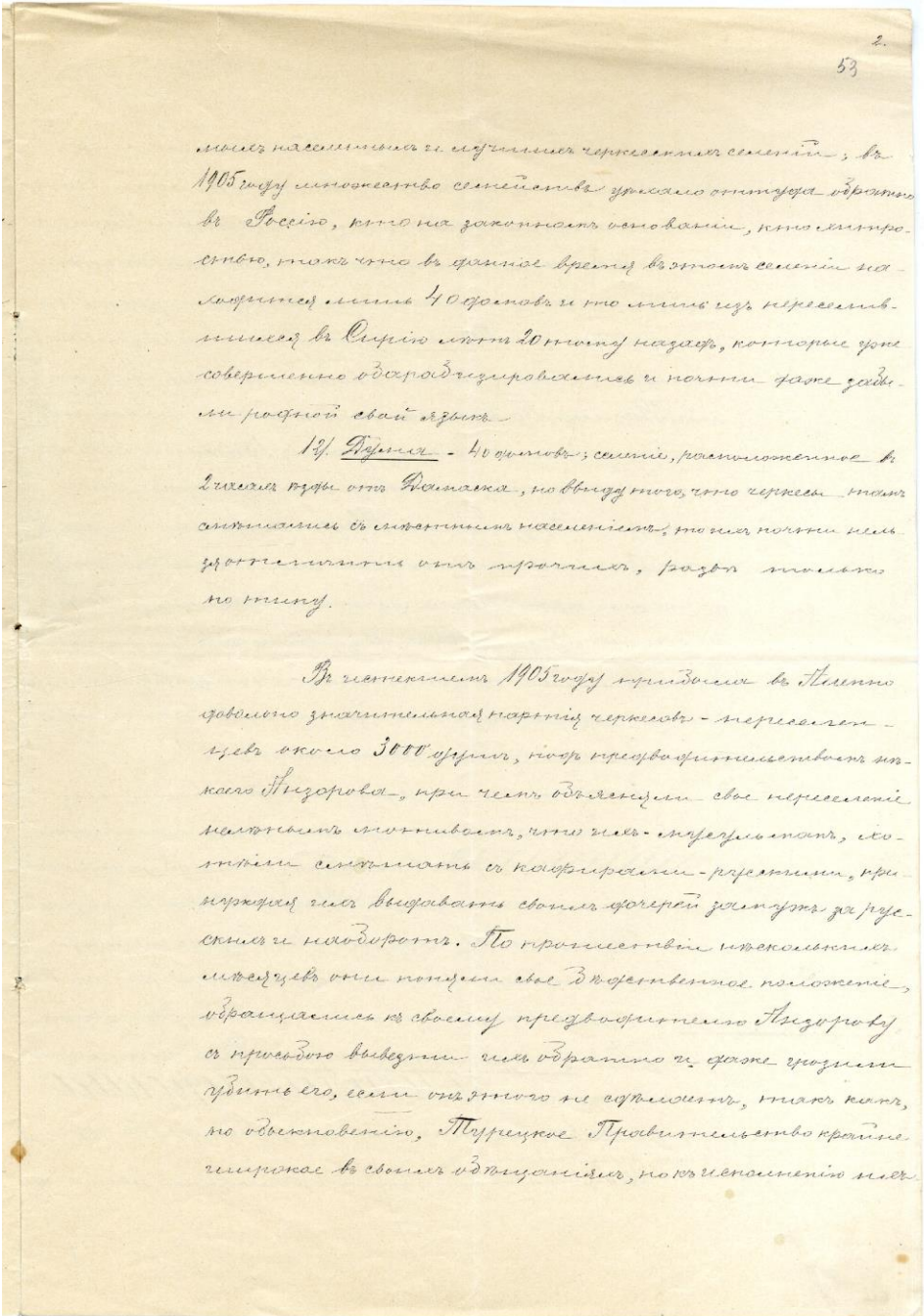
8/ Арабша - 60 душ; население не очень много.

9/ Хермес - 60 душ; земские власти.

10/ Самса - 60 душ.

11/ Тайф - 40 душ; это было одно из селений.

Ek-2'nin devamı



Kaynak: Rus İmparatorluğu Dış Politika Arşivi, (АВПРИ), Ф. 151 Политархив, Описание 482, Дело 762.

Ek-3: 1878'de Osmanlı Devleti'nin muhtelif yerlerine iskân edilen göçmen sayısı.

T.C. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ DAİRE BAŞKANLIĞI (BOA)

و٥

در حالهٔ داشته در برینده ذکور و نثان کبر و صغر محمد مراد جناب مقداری

محل	تعداد
عزازیه بولیا	۶۸۰۰۰
سرایک ولایت جمعیته اولاد	۶۴۰۰۰
قصبه ولایت جمعیته بولیا	۶۵۰۰۰
کوشک و محاقه اولاد	۶۰۰۰۰
نقصره خانی اولاد	۶۰۰۰۰
یاپه و دولتی بولیا	۶۰۰۰۰
آدریه ولایت جمعیته اولاد	۶۱۱۸۱
خدیوین ولایت جمعیته اولاد	۶۱۵۱۴
اغتد ولایت جمعیته بولیا	۶۱۴۵۱
سوریه ولایت جمعیته اولاد	۶۱۴۴۶
حلب ولایت جمعیته بولیا	۶۵۵۸۶
شقیق ولایت جمعیته اولاد	۶۵۰۰۰
میلوله جابک خزنده ولایت جمعیته اولاد	۶۵۰۰۰
سولوا امامیه سولوی و دولتی اولاد	۶۵۰۰۰
انقک ولایت جمعیته اولاد	۶۵۰۰۰
قریه ولایت جمعیته بولیا	۶۵۰۰۰
دوایک ولایت جمعیته اولاد	۶۵۰۰۰
زربین ولایت جمعیته بولیا	۶۵۰۰۰
نقصره اولاد	۶۵۰۰۰
مراغ ولایت جمعیته اولاد	۶۵۰۰۰
۶۹۱۰۶۷	

Handwritten notes on the left side of the table:

مجموعه
 ۱۹۴۵۶
 ۱۹۴۵۶
 ۱۹۴۵۶
 ۱۹۴۵۶

Handwritten signature and seals at the bottom:

بگذارید ای بود خلق و در این ایام بی نقصانست
 [Seals]

Y.PRK.KOM 1/52

Y.PRK.KOM.00001.00052.001

Kaynak: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Perakende Evrakı Komisyonlar Maruzatı, 1/52., H. 02-12-1295 (1878).